

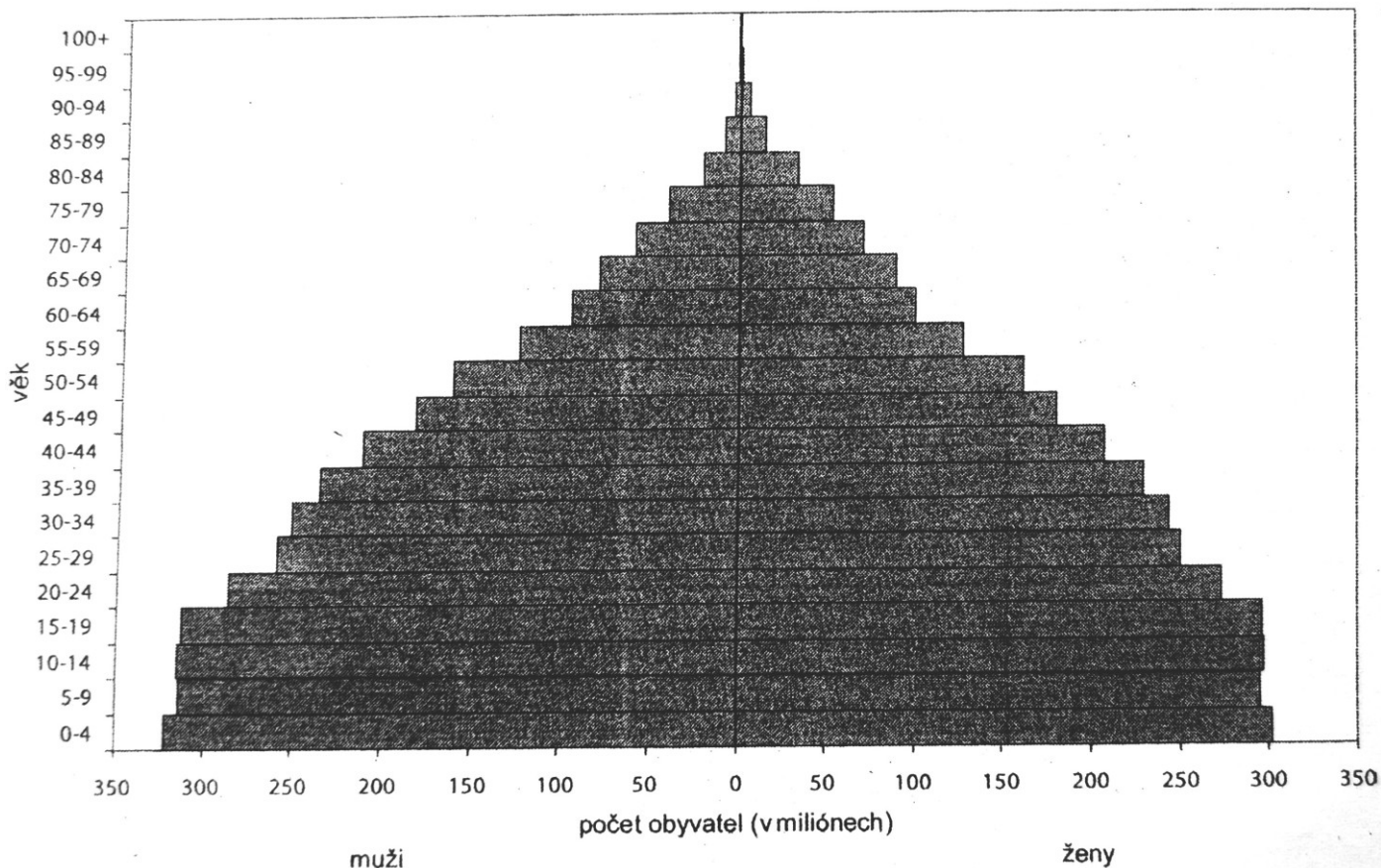
Věková struktura

Věková struktura je považována za výchozí uspořádání demografických dat pro jakoukoliv demografickou analýzu a zároveň je pak sama výsledkem základních demografických procesů (porodnost, úmrtnost, migrace). Lze na ní vidět důležité události, které ovlivnily život dané populace a projeví se v její reprodukci, tedy v podstatě demografickou historii dané populace. Strukturu obyvatel podle věku vyjadřujeme rozdělením absolutního počtu mužů a žen do jednoletých nebo víceletých (nejčastěji pětiletých) skupin. Pro srovnání se často uvádí podíl mužů a žen také v procentuálním vyjádření (100= mužů, žen nebo celého obyvatelstva).

Nejčastěji používaným způsobem interpretace věkové struktury obyvatelstva je tzv. **věková pyramida**. Vedle věkové struktury umožňuje současně graficky znázornit i strukturu obyvatelstva podle pohlaví. Její podstatou jsou dva spojené grafy, resp. dvojitý histogram početnosti mužů a žen. V levé části grafu jsou údaje pro muže, v pravé části pro ženy. Na vodorovnou osu se nanáší počet obyvatel, na svislou osu jednoleté či pětileté věkové kategorie. Jestliže místo histogramu použijeme při konstrukci polygonu, při obdobném uspořádání dostaneme tzv. strom života.

Početnost věkových kategorií lze vyjádřit jak v absolutních hodnotách (počet osob, častěji) – v tomto případě poskytuje věková pyramida také určitý obraz o rozsahu populace (porovnání stejné populace v různých časových obdobích), tak relativními údaji (podíl v procentech z celkové populace) – v tomto případě jde o porovnání různých, odlišně velkých populací s možností uvažovat dynamiku v čase.

Obr. 2.2 VĚKOVÁ PYRAMIDA OBYVATELSTVA SVĚTA V ROCE 2005



V grafickém znázornění věkové pyramidy se zobrazují veškeré nepravidelnosti způsobené jakýmkoliv událostmi v historii dané populace (vátky, epidemie, hospodářská krize, období konjunktury apod.). Právě pravidelný tvar věkové struktury, typický pro většinu zemí ve 2. polovině 19. století, vedl švédského demografa A.G. Sundbarga na konci 19. století k formulaci důležité zákonitosti vztahující se k věkové struktuře. Sundbarg rozdělil obyvatelstvo podle věku na tři základní skupiny – dětskou, reprodukční a postreprodukční, jejichž základ je určen tzv. reprodukčním (rodivým) věkem žen (15-49 let). Podle zastoupené dětské a postreprodukční složky je možné určit tři populační typy:

progresivní typ

- s výraznou převahou dětské složky nad postreprodukční, vyskytuje se spíše u prehistorických a historických populací, v současnosti také u řady rozvojových zemí Afriky a Asie,
- jde o přirozený typ věkové struktury s vysokým podílem dětí, vysokou intenzitou úmrtnosti, zejména ihned po narození, malým podílem starých jedinců a relativně nízkou nadějí na dožití,
- každý následující ročník narozených je početnější – předpokladem je rozšířená reprodukce obyvatelstva, graficky se tento typ projevuje širokou základnou pyramidy, celá pyramida se poměrně rovnoměrně zužuje.

stacionární typ

- dětská a postreprodukční složka jsou téměř vyrovnány,
- děletrvající pokles intenzity porodnosti se dostává na takovou úroveň, že pouze nahrazuje obyvatelstvo v reprodukčním věku při dané úrovni intenzity úmrtnosti,
- počty narozených a zemřelých jsou poměrně vyrovnané, obyvatelstvo početně neroste, výsledkem je jednoduchá reprodukce,

-typ charakteristický pro rozvinutější asijské státy a některé státy latinské Ameriky

regresivní typ

-postreprodukční složka převažuje nad dětskou,

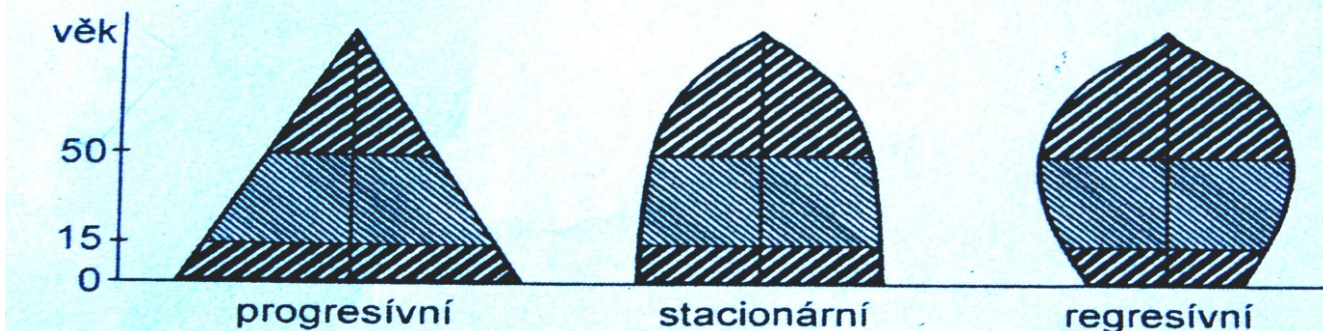
-vzhledem k dané intenzitě úmrtnosti dětská složka nenahrazuje obyvatelstvo v reprodukčním věku (počet narozených neustále klesá), celkový počet obyvatel se dlouhodobě snižuje,

-pyramida má zúženou základnu, populace se zpravidla vyznačuje nedostatečnou úrovní reprodukce a vymírá,

-tento typ je charakteristický pro značnou část ekonomicky vyspělého světa, ale také např. pro tranzitní země střední a východní Evropy,

-graficky se tento typ projevuje úzkou základnou pyramidy, která má urnový tvar

SCHEMATICKE ZNÁZORNĚNÍ TŘÍ TYPŮ VĚKOVÉ STRUKTURY



Demografický přechod

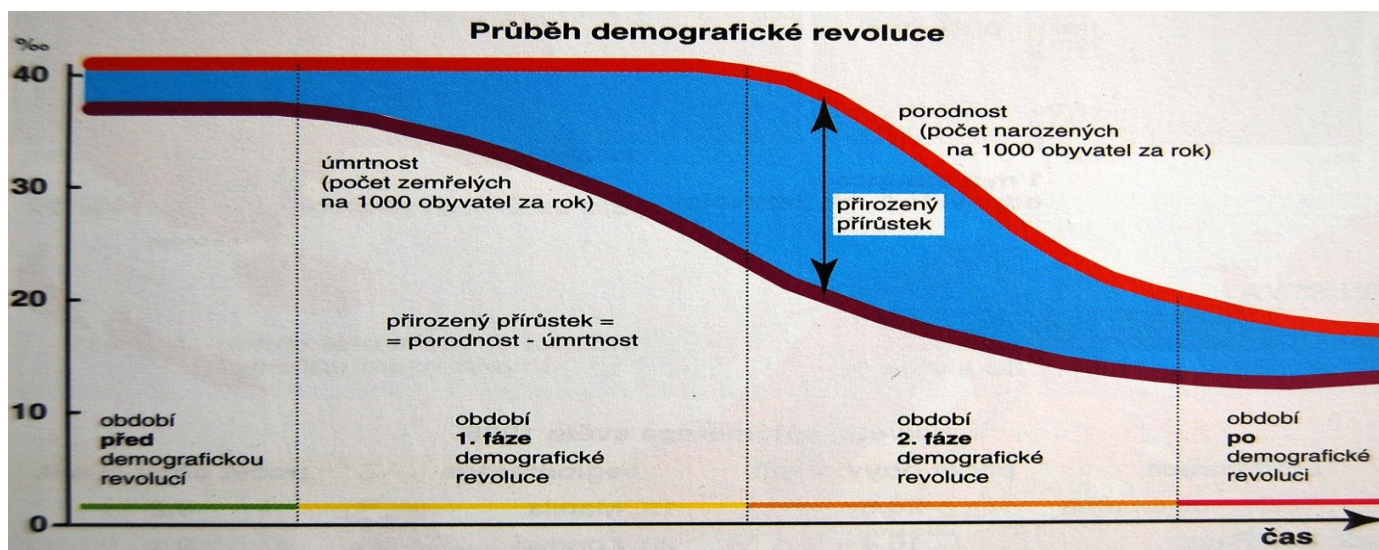
demografický přechod, nazývaný také jako demografická revoluce, je převratným a v historii lidstva ojedinělým procesem změny demografické revoluce. Vzniká na určitém stupni společenského rozvoje a na jiném opět končí. Charakteristický je pro něj především pokles hrubé míry porodnosti a hrubé míry úmrtnosti. Klesá také kojenecká úmrtnost, zvyšuje se naděje na dožití, dochází ke stabilizaci populačního růstu.

Demografický přechod se obvykle rozděluje na 4 samostatné fáze.

-první fáze: pro tuto fázi jsou charakteristické vysoká míra porodnosti i vysoká míra úmrtnosti. Moderní medicína není zdaleka rozvinuta, standardy osobní hygieny jsou na velmi nízké úrovni. Obě míry kolísají podle aktuálních okolností. Populační růst stagnuje. V této fázi jsou dnes především nejvíce ekonomicky zaostalé země střední a východní Afriky a středojižní Asie.

-druhá fáze: tato fáze se vyznačuje nadále vysokými hodnotami míry porodnosti, ale již výrazným poklesem míry úmrtnosti. Moderní medicínské techniky a vyšší hygienické standardy vedou ke snižování úmrtnosti a tedy k velkému populačnímu růstu. V této fázi dnes nalezneme např. některé země západní Afriky a střední a jižní Asie.

Druhá a třetí fáze jsou příznačné pro tzv. **První demografický přechod**.



-třetí fáze: tato fáze je charakteristická mírnějším poklesem a následným ustálením míry úmrtnosti na nízké úrovni a poměrně prudkým poklesem míry porodnosti. V důsledku sílící urbanizace a ekonomického a sociálního tlaku na vícečlennou rodinu se porodnost snižuje a to téměř až na úroveň úmrtnosti. Dochází také ke značným migracím, např. Z populačně rostoucí Evropy (přelom 19. a 20. století) do USA. Populace stále roste, ale daleko méně než v předcházející fázi. V této fázi se dnes nacházejí např. některé státy Latinské Ameriky, JV Asie a Oceánie.

-čtvrtá fáze: jedná se o období, v němž se míry porodnosti i úmrtnosti ustálí na nízké úrovni. V důsledku toho dojde k velikostní stabilizaci populace (stacionární populace). Na zachování nízké míry porodnosti a malých rodin mají vliv zejména sociální,

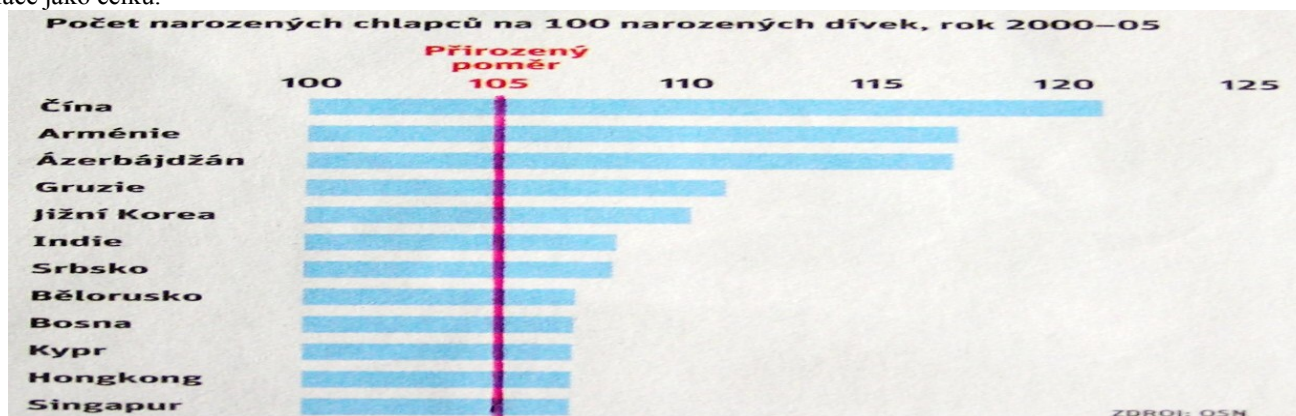
ekonomické a institucionální faktory. Země, které se nacházejí v tomto stadiu, resp. jsou již za ním (především vyspělé země západní a severní Evropy), mají ukončen i tzv. **druhý demografický přechod**.

Druhý demografický přechod – termín, který je formulován v reakci na novou velkou proměnu demografického chování, kterou zaznamenala západní a severní Evropa od druhé poloviny 60. let 20. století. Jeho hlavní demografický rys je pokles úhrnné plodnosti z úrovně, která zajišťuje alespoň zachovnou hranici populačního růstu (2,1 – prostá reprodukce) na úroveň hluboce pod touto hranicí. Proces druhého demografického přechodu je nejčastěji vysvětlován jako důsledek změny hodnot, především nárůstu individualismu. Změněné hodnoty přinesly změnu demografického chování lidí – větší počet nesezdaných párů, větší počet dětí narozených mimo manželství, růst věku matek. Trvalé zlepšování naděje na dožití v kombinaci s poklesem porodnosti má za následek stárnutí populace.

Generace „holých větví“

Gendercida je často vnímána jako nechtěný důsledek čínské politiky, která povoluje pouze jedno dítě, nebo jako následek chudoby či nevdělanosti. Růst počtu svobodných mládenců, kterým se v Číně říká „holé větve“ se zrychlil a čím dál tím jasnější je že válka proti holčičkám nezuří pouze v Číně.

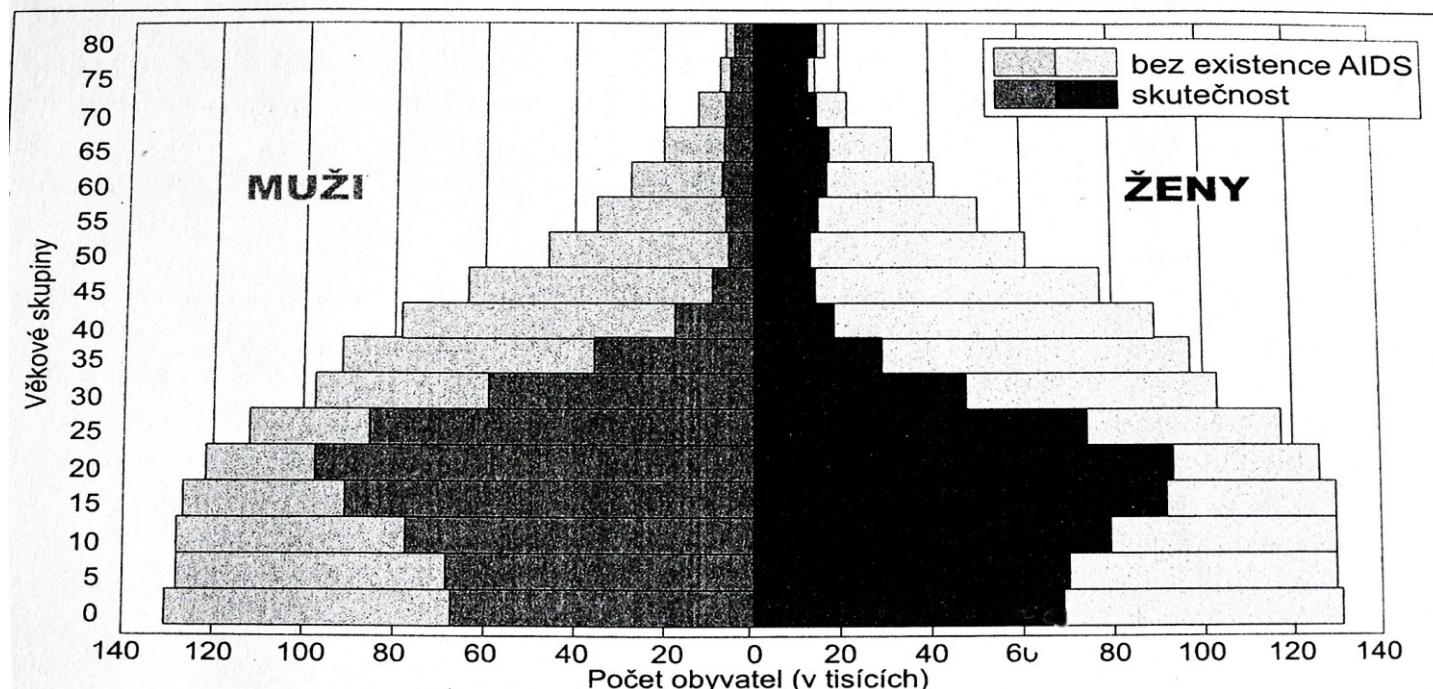
V některých oblastech Indie je poměr pohlaví stejně nevyvážený jako u severního souseda. Také jiné východoasijské země – J. Korea, Singapur, Tchaj-wan – vykazují vyšší počet chlapců. Stejně tomu je od rozpadu SSSR i v bývalých komunistických zemích na Kavkaze a západním Balkáně. Podobná situace panuje i v některých segmentech amerického obyvatelstva, i když se to netýká populace jako celku.



Epidemie AIDS a její dopady

Nejvíce je postižen jih afrického kontinentu, kde leží osm států, ve kterých obecné rozšíření HIV v roce 2007 dosahovala 15%. Vzhledem k tomu, že AIDS je nevléčitelná a smrtelná choroba, má značný vliv na zhoršení úmrtnostních poměrů ve všech zasažených státech. Onemocnění nejčastěji postihuje mladé lidi ve věku 25-35 let a v subsaharské Africe většinou ženy. V důsledku poklesu potenciálních matek klesá i počet narozených dětí. Pokles porodnosti společně s nárůstem úmrtnosti pak způsobuje zpomalení populačního růstu a v některých zemích dochází dokonce k populačnímu úbytku.

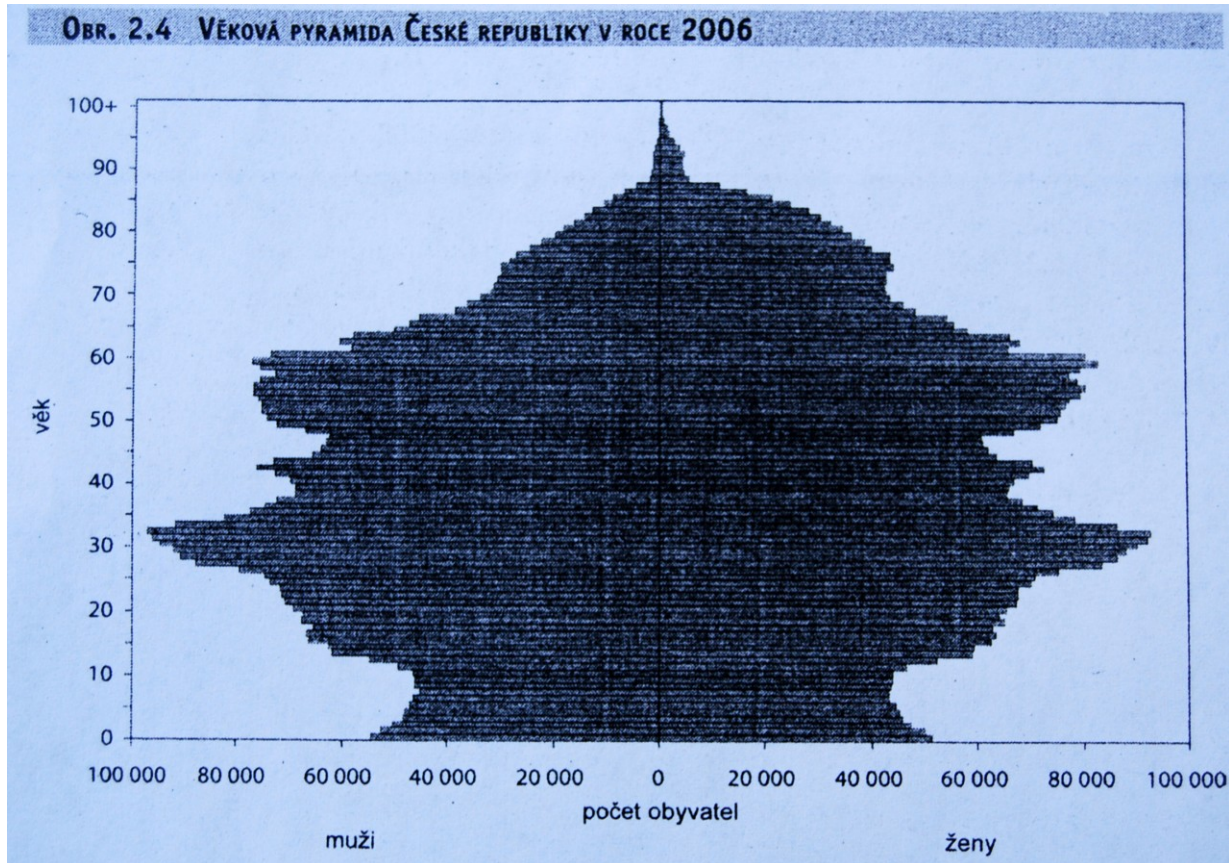
Obr. 2: Pohlavně-věková struktura obyvatelstva se zohledněním epidemie AIDS a za předpokladu její neexistence, Botswana, 2020 zdroj: <http://www.ifad.org/operations/regional/pf/figure1.gif>



Specifické vlivy projevující se ve věkové struktuře ČR

- obecně výrazná převaha žen ve vyšších věkových kategoriích, zhruba od padesátého roku života (typické pro většinu žen ekonomicky vyspělého světa)
- snížení počtu narozených v období 1.světové války (1914-1918, stále ještě patrný zářez ve věkové pyramidě)
- snížení počtu narozených v době světové hospodářské krize (1930-1935)
- vzestup míry porodnosti již od počátku čtyřicátých let v době nacistické okupace a zejména po 2. světové válce
- pokles porodnosti na přelomu padesátých a šedesátých let – legalizace interrupcí
- krátké mírné oživení v polovině šedesátých let – pronatalitní opatření
- pokles porodnosti na konci šedesátých let – společensko-ekonomická krize
- prudký nárůst úrovně porodnosti v první polovině sedmdesátých let – pronatalitní opatření (kohorty 1974 a 1975 jsou početně nejsilnější v celé české populaci)
- hluboký pokles porodnosti od poloviny devadesátých let – reakce na změněnou politickou a sociálně-ekonomickou situaci v zemi po roce 1989
- mírný nárůst porodnosti po roce 2000 – silné ročníky (ženy) z poloviny sedmdesátých let se dostávají do věku, kdy začínají rodit děti
- rozšiřuje se základna pyramidy

OBR. 2.4 VĚKOVÁ PYRAMIDA ČESKÉ REPUBLIKY V ROCE 2006



Husákovy děti – za nízkou českou nezaměstnaností není ekonomika ani politika

Míra nezaměstnanosti v ČR je podle posledních přehledů (2013) šestá nejnižší ze států EU. Analytici často hledají důvody ve struktuře hospodářství, stabilitě bank či v roli exportu a zapomínají že se jedná také o počty lidí. Pracovní trh je v ČR víc než v jiných státech ovlivněn průchodem nestejně velkých generací. Jádrem ekonomiky jsou dnes lidé, kteří se narodili v 70. letech a jsou označováni jako Husákovy děti. Jejich rodiče – populačně silné poválečné ročníky – z trhu práce nyní postupně odcházejí do důchodu. Jejich opakem jsou početně velmi slabé ročníky z devadesátých let, které se nyní přibližují ke světu práce. Právě disproporce ve velikostech těchto tří generací je jednou z hlavních příčin, proč je česká nezaměstnanost takřka o 40% nižší než je průměr eurozóny. Pojmem Husákovy děti označujeme silnou populační vlnu, která se zvedla v době normalizace, na počátku 70. let, za prezidenta Husáka. Svého vrcholu dosáhla roku 1974, kdy se narodilo neuvěřitelných 194 215 dětí. V té době byla na vrcholu propopulační státní politika, která nabízela rodičům například levné novomanželské půjčky nebo nové bydlení a také byly zvýšeny přídatky na děti. Podle věkové pyramidy je v naší současné populaci nejpočetnější skupina lidí, kteří se narodili v období 1973-1976. Na konci 70. let začaly státy docházet finanční prostředky, podpora rodičům byla zredukována a porodnost se opět začala snižovat. Propopulační politika vedla k větší nerovnováze ve struktuře obyvatelstva, než byl samotný vliv poválečné generace. S odchodem této generace do důchodu dojde k uvolnění velkého množství míst, což by mělo dnes ještě nenarozeným dětem zaručit volná pracovní místa v budoucnosti.

Děti narozených po roce 1990 není mnoho. Zatímco v roce 1974 dosahovala plodnost hodnoty 2,43 dítěte na ženu, v roce 1990 to bylo 1,89 a v roce 1999 už pouze 1,13. Příčin je více. Pád režimu umožnil jiné možnosti seberealizace, ekonomická transformace přinesla hned od začátku dramatický nárůst cen potravin a nezbytného zboží. A tím zvýšení nejistoty. Začátkem roku 1991 byly zrušeny výhodné novomanželské půjčky.

Kromě nižší plodnosti došlo k oddálení rození dětí do vyššího věku, průměrný věk matky při prvním dítěti v roce 1990 byl 22,5 let, v roce 2001 pokořil hranici 25 let a dnes činí 29,5 let. Vzdálenost mezi jednotlivými generacemi se proto stále prodlužuje. V roce 1994 se porodnost dostala pod úroveň úmrtnosti a poprvé od roku 1918 se růst populace v Česku zastavil. Tento trend pokračoval až do roku 2006, kdy se porodnost po 13 letech vrátila nad úroveň úmrtnosti, početně nejslabší ročník je 1999, kdy se narodilo pouze 89 471 dětí.

V roce 2013 ekonomika stojí na silném pilíři nejsilnější generace Husákových dětí. Starší ročníky silně poválečné generace postupně odcházejí do důchodu a uvolňují místa na trhu práce Havlovým dětem (kategorie 15-24 let) které jsou početně pouze jejich dvěma třetinami. I přes to, že od roku 1951 začala porodnost pozvolna klesat, v porovnání s generací narozenou po pádu komunistického režimu se narodilo ročně průměrně o 50 tisíc dětí navíc. Disproporce v počtu tak působí na vyšší potřebu pracovních sil. Pokud by generace byly vyrovnanější, měli bychom nyní nezaměstnaných nepochybně víc.

Opačně působí vliv ekonomiky – v recesi se nová pracovní místa nevytvářejí a propouští se, demografický vliv se zčásti vyruší. Přesto u nás nezaměstnanost nevzrostla zdaleka tak jako v jiných státech – třeba ve Španělsku a Řecku. Tento stav postupně vyprchá, ale bude trvat ještě více než pětadvacet let, než se poměr odcházející a přicházející generace vyrovná.

